

Євгеній БОРОДІН

*Національна академія державного управління
при Президентіві України*

Дніпропетровський регіональний інститут державного управління

МЕДІАЦІЯ В УПРАВЛІННІ СУСПІЛЬСТВОМ: СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Розглядається медіація як цикл, її внутрішня і зовнішня будова. Обґрунтовується, що медіація є загальносоціальним способом самоорганізації і самоврядування. Визначається, що медіація є процедурою, у процесі якої конфлікт сторін вирішується шляхом опосередкування їх взаємодії. Доводиться, що умови для виникнення феномену медіації формуються разом з новою соціальною організацією, але з'явившись, феномен медіації став впливати на зміцнення і подальший розвиток відносин рівності. Розглядається медіація як один із функціональних елементів структурно-інформаційного поля політики, який призводить до радикальної зміни контексту влади як влади-авторитету на основі відтворення ціннісно-символічного консенсусу.

Ключові слова: медіація, взаємодія, політика, влада, управління, громадянське суспільство, рівність.

Yevhenii Borodin. Mediation in society management: structural-functional aspect

The mediation as a cycle, its inner and outer structure is considered. Mediation is a common social way to self-organization and self-governance is substantiated. The mediation is a procedure, in which the conflict of the parties is solved by mediation of their interaction is substantiated. The conditions for the emergence of the phenomenon of mediation are formed together with a new social organization is comes to the conclusion, but the phenomenon of mediation has influence on the strengthening and further development of relations of equality. The mediation is one of the functional elements of the structural-information field of politics that leads to radical changes in the context of the power as the power-authority on the basis of the value-symbolic consensus.

Key words: mediation, interaction, politics, power, governance, civil society, equality.

Потреба в зміцненні демократичних цінностей у сфері публічного управління в Україні виводить на перший план визнання і дотримання прав та інтересів людини як найвищої соціальної цінності. Наша країна, перебуваючи на шляху побудови правової держави і громадянського суспільства, зацікавлена в налагодженні конструктивного соціального діалогу. Медіація є оптимальним інструментом, який забезпечує цей діалог і є способом врегулювання соціальних конфліктів.

Медіація є малодослідженим феноменом, проте її практичні аспекти досліджували такі науковці, як В. Баранова, О. Белінська, Є. Борисова, В. Землянська, Д. Давиденко, І. Ясиновський та ін.

Мета статті – визначити структурно-функціональні аспекти медіації.

Слово «медіація» походить від латинського «mediatio» – посередництво; аналогічне значення мають слова «mediation» (англ.), «mediation» (фр). Кожний у межах свого розуміння може трактувати це поняття. У соціальній психології вчені розглядають медіацію як специфічну форму регулювання спірних питань, конфліктів, узгодження інтересів. Х. Бесемер визначив медіацію як технологію вирішення конфлікту за участю нейтральної третьої сторони. Більшість визначають медіацію як певний підхід до розв'язання конфлікту, у якому нейтральна третя сторона забезпечує структурований процес, для того щоб допомогти сторонам, які конфліктують, знайти взаємоприйнятне рішення спірних питань [8]. Медіація, яка розглядається як елементарний акт соціальної взаємодії двох суб'єктів, є циклом. Її внутрішня будова відповідає формулі: конфлікт – діалог – згода. По-перше, це означає, що змістом медіації є перехід взаємодії суб'єктів з одного стану в інший.

У процесі цього переходу взаємодія суб'єктів змінює не лише спрямованість, але й характер, причому під впливом самих учасників взаємодії. У цьому сенсі медіація є загальносоціальним способом самоорганізації і самоврядування. По-друге, у процесі медіативної взаємодії її сторони самостійно, з огляду на свої інтереси, ціннісні переваги і наявні обставини, здійснюють взаємні поступки і на цій основі встановлюють межі й умови спільного існування, регулюють взаємовідносини. По-третє, це означає, що медіація є процедурою: вона має властивість повторюватися і тому може типізуватися. В усякому разі між медіацією й інституціональною сферою не існує принципової межі, оскільки типізація може бути проміжним ступенем формування інституту. Медіація сумісна з тією або іншою сукупністю інститутів і перебуває в компліментарному (додатковому) співвідношенні з нею.

Зовнішній вимір медіації як елементарного акту соціальної взаємодії і, відповідно, процедури досягнення угоди, юридичної або політичної, являє собою обмін, добровільно здійснюваний сторонами взаємодії, у формі взаємних поступок. Обмін як зовнішня сторона медіативної взаємодії оформляється у вигляді прийомів, правил і технологій конструювання поля, в якому здійснюється ця взаємодія суб'єктів (акторів), а також розподіл позицій і ролей [4, с. 187].

Внутрішній план медіативної взаємодії, його невидиму, за висловом П. Бурдьє, структуру утворюють відносини суб'єктів взаємодії, які характеризуються відмінностями в їх взаємному розташуванні, бінарністю і рефлексивністю. Взаємне розташування суб'єктів як сторін відносин – це не що інше, як займані ними позиції або набори ролей і зазначених дій. Залежно від позицій індивіди мають різний статус, тобто місце в соціальній структурі. Унаслідок того, що медіативна взаємодія має елементарний характер, відносини її суб'єктів мають вигляд бінарної опозиції, простого співвідношення двох сторін, А і В. Ці відносини мають властивість рефлексивності: говорячи мовою математичної логіки, відносини рефлексивні, якщо відношення сторони А до В (до іншого) тотожно відношенню А до А (до себе самого). Рефлексивність характеризує вказане відношення як відношення рівності сторін А і В, що утворюють його [11]. Слід зазначити, що рівність – характеристика цього відношення, що задається структурно, у вигляді зазначених позицій, ролей і функцій; ця характеристика «передє» сторонам відносин, зумовлюючи їх поведінку в межах цих відносин. Саме завдяки структурній дії відносин на можливу поведінку індивідів суб'єкти медіативної взаємодії підносяться над соціальною й економічною матерією конфлікту, виходять за межі зіткнення і протиставлення приватних інтересів і цілей, звільняються від безпосередньої залежності від так званої ситуації конфлікту і вступають у переговори (діалог) із «супротивником».

Одним із чинників структурної детермінації поведінки сторін у межах відносин є основа відносин, існування і відтворення, що обумовлює її. З формального боку основою відносин є ознака, відповідно до якої здійснюється порівняння предметів, що входять в охоплювану цими відносинами множину (клас). Але коли зі сфери математичної логіки ми переходимо до сфери соціального пізнання, потрібна змістовна інтерпретація логічних формул. На наш погляд, міжлюдські стосунки рівності ґрунтуються на світі цінностей, символічних формах культури. Ми виходимо з того, що рівність між людьми як прояв єдності людської природи – феномен не біологічний, а культурний і історичний. Належність до іншої культури ще порівняно недавно була приводом для віднесення тих або інших індивідів, соціальних груп і етносів до «варварів», «нижчих» класів, націй або рас. «Вони могли співіснувати на одній території з тими, хто мислився власне людством, виконувати численні господарські функції. Але при цьому у власне людському статусі їм було відмовлено.

Зрештою саме ця презумпція, а не функціональна роль в економічній системі або ставлення до засобів виробництва визначала мінімальний обсяг соціальних і політичних прав знедолених груп, зведення їх соціального буття лише до факту існування. ...

Упродовж багатьох століть домінуючі цивілізації і окремі політичні системи відточили навички виявлення внутрішніх і зовнішніх варварів, відводячи їм місце на нижніх поверхнях політичного буття або навіть виводячи їх за сферу політичного» [9, с. 21] (тут і далі переклад автора. – Є. Б.).

Якщо повернутися до формули обміну, якій підпорядкований зовнішній аспект соціальної взаємодії, то внутрішній план цієї взаємодії також пов'язаний з обміном, але вже з обміном нормативно-ціннісних систем учасників взаємодії [11], обміном стереотипів, зразків, престижних знаків, ціннісних настанов. Важлива особливість операції порівняння полягає в тому, що вона наділяє визнанням буттям те, що об'єктивно існувало до цієї операції. Результатом порівняння є рефлексоване, тобто виражене словесно уявлення про рівність сторін медіативної взаємодії, про рівність А і В, опосередковану діалогом цінностей, можливістю їх узгодження, приведення у відносну єдність. Рефлектоване уявлення про рівність надає рівності визнане буття, руйнує відмінності, що виникли, класифікації, що відособлюють і протиставляють один одному індивідів, підтримувальні відносини ієрархії і домінування. Тим самим медіативна взаємодія виявляється носієм не лише символічного капіталу – довіри, що виникає в атмосфері визнаної рівності, але потенційно – і авторитету, символічної влади творити реальність за допомогою слів [4, с. 204 – 205].

Основа відносин рівності, позиції, займані А і В як сторонами відносин, а також авторитет утворюють у своїй сукупності матрицю, відповідно до якої здійснюється процедура медіації. Наявність подібної матриці забезпечує структурну єдність тих актів медіативної взаємодії, кожен з яких здійснюється в специфічних умовах, має індивідуальний зміст і предмет (привід). У цій матриці авторитет персоніфікований фігурою посередника-медіатора.

Медіація є процедурою, у процесі якої конфлікт сторін вирішується шляхом опосередкування їх взаємодії. Як ми зазначали раніше, елементарна взаємодія двох суб'єктів є бінарною опозицією, тобто співвідношення індивідів, яке підпорядковується формулі конфлікту: «або – або». Завдяки дії авторитету (символічній владі), персоніфікованого фігурою медіатора, бінарна опозиція вводиться в межі рефлексованого уявлення про рівність сторін А і В. Процедура медіації супроводжується символічним перевтіленням кожного із суб'єктів практичної взаємодії відповідно в ту або іншу (А або В) сторону відносин рівності. У даному випадку індивід як носій певної дії стає виконавцем соціальної ролі. Він підпорядковує свою поведінку тим очікуванням, які формуються в межах уявлення про рівність, властивого цьому суспільству. Тим самим рольова поведінка суб'єктів медіативної взаємодії є своєрідним сходженням від одиничного (емпіричне Я того або іншого індивіда) до особливого (сторона А або В як індивідуальні вираження людської основи) і до загального – уявлення про єдність людської природи.

Саме внаслідок символічного перевтілення стає можливим обмін взаємними поступками. Узятий сам по собі, поза ціннісно-символічним контекстом, що задається відносинами рівності, такий обмін здається абсурдним: добровільна відмова від «власного» на користь іншого є порушенням природного прагнення емпіричного індивіда берегти і захищати «власне». Як відомо, власність є однією зі складових частин базової тріади природного стану людини : «життя» – «свобода» – «власність» [6]. Відмова від «власного» є зворотним боком визнання тотожності, рівності цієї «власної» – «іншому». Цей момент є переломним у переході від ситуації конфлікту, протистояння згідно з формулою «свій – чужий» до діалогу рівного з рівним.

Процедура медіації не лише розкриває механізм формування відносин рівності між індивідами в їх безпосередньому співіснуванні по «горизонталі» громадського цілого, метасистеми суспільства. У її будові (матриці) знайшло своє вираження історичне становлення нового для передісторії типу людських відносин – відносин

рівності. Згідно з поширеною думкою, відносини рівності є природними, тобто спочатку властивими природі людини, які порушуються в ході історичного розвитку в умовах цивілізації. Ця точка зору бере свій початок у працях Ж.-Ж. Руссо, зокрема «Міркуванні про походження і підстави нерівності між людьми» [10]. Протилежного погляду дотримувалися англійські політичні філософи, які пов'язували появу відносин рівності з переходом суспільства від природного стану до цивільного (цивілізації). На наш погляд, як відносини рівності, так і відносини нерівності невід'ємні від цивілізації з такими її атрибутами, як державність, ринкова економіка, релігія, знання, політика і тому подібне. І ті, і інші відносини в їх взаємозв'язку є атрибутивною характеристикою соціальної організації; більше того, вони є і умовою цивілізації, і її наслідком водночас.

На основі цього можна зробити висновок, що умови для виникнення феномену медіації формуються разом з новою соціальною організацією, але з'явившись, феномен медіації став впливати на зміцнення і подальший розвиток відносин рівності. У цьому плані медіація повинна розглядатися в ряді неінституціональних практик, що забезпечують відтворення безпосередніх основ громадського життя, його повсякденного рівня. Повсякденність як початковий рівень організації громадянського суспільства характеризується актуальністю, спонтанністю і існує як мережева структура, що утворюється накладенням і перетином величезної сукупності інтеракцій, міжіндивідуальних взаємодій. Функція, яку медіація виконує в структурах повсякденного життя громадянського суспільства, полягає в підтримці компліментарності між інституціональною сферою, з одного боку, і світом неінституціональних практик, локалізованих на периферії і в самому «ґрунті» громадянського суспільства – з іншого. Компліментарність – це структурне і просторове співіснування і взаємодоповнення двох сфер – повсякденності й інституціональної сфери, «низу» і «верху» громадської метасистеми. Для розрізнення цих сфер Ф. Бродель використав терміни «матеріальна цивілізація (життя)» і «економічна цивілізація». Останню він розумів як досить прозору і доступну для вивчення реальність, що породжується механізмами виробництва і обміну, яка і стала об'єктом переважної уваги наук про суспільство – економічної, історичної та ін. [2, с. 33].

Таким чином, медіація як процедура вирішення конфліктів, що виникають у повсякденності в ході «елементарної базової» діяльності безлічі індивідів, яка збігається з їх життєдіяльністю, конституює повсякденність як особливого роду систему відносин, є важливою складовою частиною механізму самоорганізації суспільства. Медіативна взаємодія є способом приведення різноманітності інтересів до відносної єдності, способом відтворення, підтримки порядку на початковому, базовому рівні соціальної структури суспільства. Її можна розглядати як особливого роду соціально-технічний пристрій, що забезпечує перетворення негативної енергії, яка породжується зіткненням безлічі індивідів у процесі їх життєдіяльності, на позитивно спрямовану енергію їх спільної дії. Така медіативна взаємодія відіграє роль протополітики. Це поняття окреслює зону структурних і генетичних передумов політики, що становлять основу її існування, функціонування в межах великої спільноти, метасистеми суспільства. У сфері протополітики формується потенціал політичної системи суспільства, задаються межі можливого в політиці. Особливість цієї сфери полягає в тому, що для неї характерні висока міра структурної однорідності груп і спільнот та нерозвиненість ролі спеціалізації індивідів, що входять до їх складу [14]. Причому ця особливість досить чітко виражена в сучасному світі. Складна, розвинена система ролей є категорією історичною, по-перше, і пов'язана з інституціонально структурованою (публічною) сферою життя суспільства, по-друге. Повсякденність як така, природно, несе на собі відображення інституціональних структур великої спільноти, але у своєму безпосередньому

функціонуванні відрізняється зредукованим і «розмитим» відтворенням цих структур. Відсутність на рівні повсякденності диференційованих ролей (у нашому випадку – політичних) обертається відсутністю не лише формальної політичної організації громади, але й відсутністю відмінності між її членами по мірі політичної участі. У протополітиці участь у справах громади є імперативом, але не заданим інституціонально, а таким, що випливає із самої «природи речей», тобто з облаштування повсякденності, є громадянським обов'язком кожного рівноправного члена малого співтовариства (громади).

Повсякденність не є закритим утворенням, вона відкрита в напрямі великої спільноти, «верхівки» мегасистеми суспільства. Відсутність такої межі вказує на відносно слабку структурованість повсякденності, внаслідок чого вона є полем, що не лише припускає, але настійно вимагає поширення неінституціональних практик медіації. Вони виконують функцію локальних джерел генерування позитивно спрямованої енергії, синергетичного потенціалу політики, що народжується завдяки добровільній участі громадян у вирішенні актуальних громадських проблем.

Поєднуючи дві функції – досягнення згоди і первинного конструювання відносин рівності, медіація є одним із функціональних елементів структурно-інформаційного поля політики. У цьому значенні вона відрізняється від медіації як неінституціональної практики такою характеристикою: медіація в межах структурно-інформаційного поля політики є технологією досягнення угоди, яка одержує інституціональне оформлення і закріплення, дієвість якого гарантується не лише доброю волею і згодою учасників переговорів, але і нормативними ресурсами суспільства і держави.

Таке поєднання медіації й інституціональних структур у межах структурно-інформаційного поля політики має два наслідки. По-перше, значно розширюється сфера застосування медіативних процедур і підвищується міцність угод, що досягаються. До базових відносин рівності додається диференційована сукупність ролей і очікувань, організаційно структурованих за допомогою правил і норм. З урахуванням цієї модифікації початком, першим актом процедури медіації стає не просто обмін цінностями, він триває у вигляді обміну нормами. Під обміном нормами ми розуміємо здатність учасників переговорів до взаємних поступок у вигляді тих або інших поправок до діючих правил, до створення нових інститутів або до такої видозміни існуючих інститутів, яка б дозволяла знайти взаємоприйнятне рішення, що узгоджується з наявним інституціональним порядком. Тепер предметом медіативних процедур можуть бути не лише конфлікти приватних (індивідуальних) інтересів, для яких відсутні формальні інструменти їх вирішення, але і конфлікти, які викликаються невдоволенням сторін з приводу існуючої нормативної бази регулювання відносин як такі, що породжують несправедливість, нерівність, дають односторонні переваги конкурентові і под. Важливо, що в цих оцінках чітко виражається апеляція до вищих цінностей, без чого процедура медіації неможлива в принципі. Заміщення обміну цінностями нормативно-ціннісним обміном перекладає процедуру медіації з рівня міжіндивідуальних конфліктів на рівень регулювання громадських відносин, тобто робить її функцією політики як такої. Водночас медіація, здобувши нормативну (інституціональну) складову, кардинально змінює свій статус: з процедури, здійснюваної на мікрорівні соціальної системи, на рівні протополітики, вона перетворюється на процедуру мезо- і макrorівня, стає атрибутом політики, її функціональним елементом. Поява в процедурі медіації інституціональної складової знімає колишню відмінність, різку межу між медіацією як неінституціональною практикою й інституціональними структурами. Тепер медіація набуває значення критерію, що вказує на відповідність існуючих норм і правил вищим, загальноновизнаним цінностям. Переміщення медіації на мезорівень змінює і роль конструювання. Якщо раніше вона була спорадично вживаною

процедурою вирішення міжособистісних конфліктів, то сьогодні переходить у розряд політичної технології вирішення інституціональних конфліктів. «Сприйняття впливає не лише на процес розвитку відносин сторін, але і формується самими учасниками, тобто є активним компонентом» [5]. Конструювання дозволяє нейтралізувати негативні аспекти сприйняття конфлікту його сторонами і тим самим сприяє формуванню структурно-інформаційного поля політики.

Сама можливість виникнення конфліктів, що мають інституціональні джерела, а також нездатність існуючої нормативної бази забезпечити регулювання громадських відносин і динамічний розвиток суспільства розглядаються як ознаки функціональної невідповідності інститутів. Через це інститути втрачають значення вищої сили або чогось, що перебуває в їх віданні. Вони розглядаються тепер як предмет можливих змін, поправок, що вносяться не формальними представниками політичного центру (уряд, парламент, партійні лідери та ін.), а самим громадянським суспільством, його неформальними представниками і пересічними громадянами. У тому випадку, якщо цінності і діючі інститути перебувають у відносній відповідності, можна говорити про легітимний характер існуючої системи правління, державної влади. З цієї точки зору однією з функцій медіації стосовно політики є легітимація державної влади – феномен, який утворює передумову стійкого функціонування політичної системи і одночасно є найважливішим його результатом. Таким чином, умовою легітимності стає ціннісний консенсус [7, с. 87], який забезпечується компліментарністю інституціональних структур і медіативних практик у структурно-інформаційному полі політики.

Отже, наявність медіації в структурно-інформаційному полі політики обумовлює радикальну зміну контексту влади. В одному випадку влада має вигляд могутності (влада – Power), ґрунтованої на силі і багатстві. Генеральним завданням влади-могутності є здійснення панування соціального «верху» над «низом», що має на меті підтримку порядку, ґрунтованого на домінуючій ролі відносин нерівності. В іншому випадку влада має вигляд авторитету (влада – Authority), ґрунтованого на довірі і співпраці [1, с. 236]. Генеральне завдання влади-авторитету – відтворення ціннісно-символічного консенсусу на основі компліментарності інституціональних структур і медіативних практик у структурно-інформаційному полі політики. Базовими для інституціонального порядку тут є відносини рівності.

Перехід від влади-могутності до влади-авторитету вказує напрям динаміки політичних систем. Слід зазначити, що ця динаміка пов'язана зі зростанням питомої ваги і підвищенням ролі медіації в структурно-інформаційному полі політики. Як одна з неінституціональних практик медіації є чинником формування в суспільстві атмосфери згоди і довіри, сприяє зростанню символічного капіталу влади і ціннісного консенсусу в суспільстві.

Список використаних джерел / List of references

1. **Барбер Б.** Структура соціальної стратифікації і тенденції соціальної мобільності / Б. Барбер // Американська соціологія: перспективи, напрямлення, методи. – М., 1972. – С. 236 – 244 [Barber B. Struktura sotsialnoy stratifikatsii i tendentsii sotsialnoy mobilnosti / B. Barber // Amerikanskaya sotsiologiya: perspektivy, napravleniya, metody. – М., 1972. – С. 236 – 244].

2. **Белінська О. В.** Медіація – альтернативне вирішення спорів / Белінська Ольга Володимирівна // Вісн. Вищої ради юстиції : електрон. наук.-практ. вид. – 2011. – № 1(5). – Режим доступу : http://vru.gov.ua/Docs/visnik05_12.pdf [Belinska O. V. Mediatsiia – alternatyvne vyryshennia sporiv / Belinska Olha Volodymyrivna // Visn. Vyshchoi rady yustytzii : elektron. nauk.-prakt. vyd. – 2011. – № 1(5). – Rezhym dostupu : http://vru.gov.ua/Docs/visnik05_12.pdf].

3. **Бродель Ф.** Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм. XV – XVIII вв. / Фернан Бродель ; пер. с фр. Л. Куббель. – М. : Прогресс, 1986. – Т. 1: Структури повсякденності: можливе і неможливе. – 623 с. [Brodell F. Materialnaya tsivilizatsiya,

ekonomika i kapitalizm. XV – XVIII vv. / Fernan Brodel ; per. s fr. L. Kubbel. – М. : Progress, 1986. – Т. 1: Структуры повседневности: возможное и невозможное. – 623 с.].

4. **Бурдьє П.** Социальное пространство и символическая власть // Бурдьє П. Начала. Choses dites / пер. с фр. Шматко Н. А. – М. : Socio-Logos, 1994. – 288 с. [Burde P. Sotsialnoe prostranstvo i simvolicheskaya vlast // Burde P. Nachala. Choses dites / per. s fr. Shmatko N. A. – М. : Socio-Logos, 1994. – 288 с.].

5. **Лебедева М. М.** От конфликтного восприятия к согласию / Лебедева М. М. // Полис. Политические исследования. – 1996. – № 5. – С. 163 – 167 [Lebedeva M. M. Ot konfliktного vospriyatiya k soglasiyu / Lebedeva M. M. // Polis. Politicheskie issledovaniya. – 1996. – № 5. – S. 163 – 167].

6. **Локк Дж.** Два трактата о правлении // Локк Дж. Сочинения. В 3 т. Т. 3. – М. : Мысль, 1988. – 668 с. [Lokk Dzh. Dva traktata o pravlenii // Lokk Dzh. Sochineniya. V 3 t. T. 3. – М. : Myisl, 1988. – 668 с.].

7. **Луман Н.** Власть / Н. Луман ; пер. с нем. А. Ю. Антоновского. – М. : Практис, 2001. – 256 с. – (Образ общества) [Luman N. Vlast / N. Luman ; per. s nem. A. Yu. Antonovskogo. – М. : Praksis, 2001. – 256 с. – (Obraz obschestva)].

8. **Михальський Ю.** Інститут медіації в Україні та за кордоном / Ю. Михальський // Юрид. газета. – 2011. – № 5(270). – 1 лют. [Mykhalskyi Yu. Instytut mediatsii v Ukraini ta za kordonom / Yu. Mykhalskyi // Yuryd. hazeta. – 2011. – № 5(270). – 1 liut.].

9. **Папкевич Н. В.** Саморефлексия человеческого социума на рубеже веков: между единством и конфликтом цивилизаций / Н. В. Папкевич // Интеллектуальные политические трансформации. Новые теоретические парадигмы. – Екатеринбург, 2008. – С. 21 [Papkevich N. V. Samorefleksiya chelovecheskogo sotsiuma na rubezhe vekov: mezhdru edinstvom i konfliktom tsivilizatsiy / N. V. Papkevich // Intellectuálnyie politicheskie transformatsii. Novyie teoreticheskie paradigmyi. – Ekaterinburg, 2008. – S. 21].

10. **Руссо Ж.-Ж.** Рассуждение о происхождении и основаниях неравенства между людьми // Ж.-Ж. Руссо. Об общественном договоре. – М., 1998. – С. 70 – 72 [Russo Zh.-Zh. Rassuzhdenie o proishozhdenii i osnovaniyah neravenstva mezhdru lyudmi // Zh.-Zh. Russo. Ob obschestvennom dogovore. – М., 1998. – S. 70 – 72].

11. **Соціологія** / за ред. Городяненко В. Г. – Київ : Академія, 2008. – 544 с. [Sotsiologhiia / za red. Horodianenko V. H. – Kyiv : Akademiia, 2008. – 544 с.].

12. **Український Центр Медіації.** – Режим доступу : <http://ukrmediation.com.ua/ua> [Ukrainskyi Tsentri Mediatsii. – Rezhym dostupu : <http://ukrmediation.com.ua/ua>].

13. **Український Центр Порозуміння.** – Режим доступу : <http://uccg.org.ua> [Ukrainskyi Tsentri Porozuminnia. – Rezhym dostupu : <http://uccg.org.ua>].

14. **Эндрейн Ч. Ф.** Сравнительный анализ политических систем. Эффективность осуществления политического курса и социальные преобразования : пер с англ. / Чарльз Ф. Эндрейн. – М. : Инфра-М : Весь мир, 2000. – 320 с. [Endreyun Ch. F. Sravnitelnyiy analiz politicheskikh sistem. Effektivnost osuschestvleniya politicheskogo kursa i sotsialnyie preobrazovaniya : per s angl. / Charlz F. Endreyun. – М. : Infra-M : Ves mir, 2000. – 320 с.].

Надійшла до редколегії 25.01.17